

ԳՐԱԽՈՍՈՒԹՈՒՆ

«ԻԲԵՐԱԿԱՆ-ԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ԼԵՋՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ», 1, 1946

Վրացական ՍՍՌ Գիտությունների Ակադեմիա, ակադ. Ն. Մառի անվան
Լեզվի ինստիտուտ. հջ 1—8+401. Խմբագիր Վրաց. ՍՍՌ ԳԱ-ի իսկական ան-
դամ Վառլամ Թոփուրիա

Հույս է տեսել Վրացական ՍՍՌ Գիտու-
թյունների Ակադեմիայի ակադ. Ն. Մառի
անվան Լեզվի ինստիտուտի գիտական աշ-
խատությունների անդրանիկ ժողովածուն՝
«Իբերական-կովկասյան լեզվաբանություն»
վերնագրով, որ իր բովանդակությամբ հա-
րուստ է, բազմակողմանի ու հետաքրքրա-
կան:

«Իբերական-կովկասյան լեզվաբանու-
թյուն» ժողովածույում հրապարակված են
մեծ մասամբ Հայրենական մեծ պատերազմի
ժամանակաշրջանում Վրաց. ՍՍՌ լեզվա-
բանների ձեռք բերած նվաճումները քարթ-
վելական և մյուս կովկասյան լեզուների գի-
տական մշակույթի ասպարիզում:

Այդ ուսումնասիրությունները վերաբե-
րում են քարթվելական լեզուներին ու մյուս
կովկասյան լեզուների հետ այդ լեզուների
փոխադարձ կապին: Պետք է նշել նաև այն,
որ այս ուսումնասիրությունների մեջ հայա-
գիտությունը օգտագործված է վրացագի-
տության հետ առնչված: Այդ զգալի է տվյալ
ժողովածուի մեջ զետեղված հոդվածների
գրեթե մեծ մասի մեջ, որտեղ դրա անհրա-
ժեշտությունը զգացվել է: Լավ կլիներ, որ
մեզ մոտ էլ հայագիտության համար պատ-
շաճ կերպով օգտագործվեր վրացագիտու-
թյունը:

Ժողովածուի ուսումնասիրությունները
պարզում են քարթվելական լեզուների հնչ-
յունական, ձևաբանական և իմաստա-ստուգա-
բանական որոշ խնդիրներ՝ մյուս կովկասյան
լեզուների հետ կապված: Զետեղված է
քառերկու տարբեր հոդված և մասնակցում
են քառն հեղինակներ:

Առաջին հեղինակն է Գիորգի Ռոզավաթ, որի
հոդվածն է «Կոկորդային պայթուցիկ հնչյուն-
ները քարթվելական և ադիգերեն լեզուներ-
ում»: Այս ուսումնասիրությունը բավական
հետաքրքրական է: Հիդիական նշանակալից

արդյունքների է հասել ընդհանուր կովկաս-
յան հնչյունաբանական սխեմայի պրոբլեմի
պարզաբանման տեսակետից: Նրան հաջող-
վել է մի շարք բառեր ստուգաբանել, ինչ-
պես օրինակ՝ վրաց. և մեդր. կա-կալ ի ռե-
կուլդ բառը կազմված է կալ բառարմատի
կրկնության հնչյունափոխությունից (*կալ-
կալ > կա-կալ): Կալ բառարմատը մեդրեն-
քեն տարբեր բառաձևերում նշանակում է
հատ, մեկ, օր. միր-կալ ի երկու հատ:
Նույն կալ-բառարմատը (վերջին բաղաձայնի
անկումով) վրացերենում պատահում է, որպես
մասնիկ, օր. մարտե-կա մեկ հատ, միայն
մեկ, առանձին: Ղվիլ-կա բառն հատը,
ամեն մեկը: Կալ-բառարմատի տարբերակն
է համարում սվան. զաք միայն, մենակ և
վրաց. -գա մասնիկը հատը, մեկ սկզբնա-
կան նշանակությամբ և այլն: Այսպիսի ստու-
գաբանություններ, որ բավական համոզիչ
են ու նշանակալից, քիչ չեն Ռոզավայի հոդ-
վածում: Մյուս կողմից հեղինակը ցույց է
տալիս, որ ադիգերեն լեզվատարրն արտա-
հայտված է վրաց. մի շարք ազգանուններում:
Ադիգերեն լեզվատարրից է -գվա (<-գվա),
որ նշանակում է ձագ, որդի, զավակ
(որի արմատական սկզբի հնչյունը կոկոր-
դային պայթուցիկ հնչյուններից է): Օրա
տարբերակներն են՝ -ղվա (<-ղվա), -խվա
(<-խվա), -կվա (<-կվա), -գվա (<-գվա),
-վվա, որոնք պահպանված են քարթվելական
մի շարք ազգանուններում և նշանակում են
որդի, զավակ: այսպես օր. կան ազգա-
նուններ՝ 1) -ղուա (>ղվա) բառամտոնիկով՝
բաթա-ղուա ճանճի որդի, ադիգերեն բաթա
ճանճ+ղուա որդի), Տարա-ղուա (Տարա-
յի որդի), Փա-ղվա «Փայի որդի», 2) -խուա
բառամասնիկով՝ Ռա-խուա «Ռոյի որդի», Հա-
րա-խուա «Հարայի որդի», Զու-խուա «Զուի
որդի», 3) -կվա բառամտոնիկով՝ Թալա-կվա-
նե «Թալայի որդի», Վե-կուա «Վեի որդի»:

Ուե-կվա-վա «Ռեի որդի» 4) - զուտ (Մ-դվա) բառամասնիկով՝ Ձի-զուա «Ձիի որդի», Լո-զուա «Լոի որդի», Սի-զուա «Սիի որդի» 5) - վա բառամասնիկով՝ Բու-վա-մե «Բուի որդի», Սի-վա-մե «Սիի որդի», Ձի-վա-մե «Ձիի որդի» և այլն։ Այստեղ հեղինակը լավ կլինե՞ր, եթե հիշյալ աղ-գանուններում պահպանված (դուա և խուա և) կուա (և դուա և քվա) «ձագ, որդի, զավակ» բառամասնիկը, որի լրիվ ձևը, անշուշտ, կուար է, կապեր քարթվել մի շարք այլ բառաձև-վերում պահպանված կուար և կուեր «ձագ, որդի» բառաձևերի հետ, ինչպես օր՝ վրաց. բո-կուեր-ի «կենդանու ձագ», գիւ-կեու-ի ՝ դե-կեու-ի «կենդանու էղ ձագ», քար-կեու-ի «կենդանու ձագ», սվան. փի-կվնա «լակոտ», փի-կու < փի-կուար-ի «կրտած այծ», և լե-տ-կվար-ի «կրտալու այծ» և այլն։ Սրանց կվար < կուար «ձագ, որդի» արմատի հետ ես կապում եմ հյ. կոր-լուն «լակոտ», յոթթ (նաև՝ առյուծի ձագ), կոր-ն-ալ «պստի լակոտ» բառաձևերի կոր արմատը։

Երիտասարդ լեզվաբան Կոթա Ձիծիվուրին այս ժողովածուի մեջ հանդես է գալիս երկու հոդվածով՝ «Ձայնավորների կոմպլեքսների հնչյունաբանական անցումների ընդհանուր հիմունքը վրաց բարբառներում և դաներե-նում» և «Մեղրելիներն ածանցի հետքը վրացի-րենում»։ Հեղինակն առաջին հոդվածում ցույց է առնում, թե ինչպես վրացերեն հինգ ձայնա-վորների իրար տարբեր մեացման հետևանքով առաջ է գալիս 25 հնչյունակոմպլեքս որոնք բաժանվում են երեք կարգի։ Առաջին կար-գում տեղի ունի առաջին թայ առիթիացիա (օր. աու → ոու → ուու → ու), որ բնորոշ է ա-րեմայան Վրաստանի բարբառներին և դա-ներենին, իսկ արևելյան Վրաստանի բար-բառներից՝ թուշերենին և մասամբ ձորեցի-փերեիդներենին։ Երկրորդ կարգի հնչյունա-կոմպլեքսներում տեղի ունի գիսիմիացիա (օր. ուա → վա → ա), որ բնորոշ է ամբողջա-պես վրաց լեզվին և միաժամանակ դաներե-նին։ Երրորդ կարգի հնչյունակոմպլեքսները ձգտում են միացման ու պարզեցման (օր. աա → ա → ա), որ տարբեր բարբառներում տարբեր ձևերով են արտահայտվում։ Հնչյու-նակոմպլեքսների զարգացման կատարյալ

պատկեր է ուտանում դաներենը, որտեղ երկ-ձայնավոր հնչյունակոմպլեքսից արդեն ստաց-ված է մի ձայնավոր, իսկ վրաց լարբառ-ները այդ զարգացման տարբեր աստիճան-ներում են գտնվում։ Դրանցից բավական հեռու են զնացել թուշերենն ու աճարերենը, որտեղ զարգացած է արդեն երկար ձայ-նավորը։

Ե. Ձիծիվուրու մյուս հոդվածն է «Մեղ-րելիներն ածանցի հետքը վրացերենում» (ստուգաբանական դիտողություն)։ Այդ ա-ծանցն է մեղր. -ոս. որ պահպանված է վրաց բարբառներում (օր.՝ ուճերենում) գործած-վող, որ՝ մա-թիւ-ոչ-ի (և մա-թիւ(ով)-ոչ-ի = վրաց. գրակ. մա-թիւ-ով-ար-ի «մաթեմատիկան») բառաձևում։

Ժողովածույում երկու հոդված էլ ունի Սեբգի միլետին. Դրանք են՝ «Սվաներեն ձայ-նավորները բաժանում են և ունենա՞նք իրենք» և «Ձայնարկությունը նոր գրական վրացե-րենում»։ Սրանցից առաջինը վերաբերում է սվաներենի հնչյունաբանությանը։

Քարթվեկական լեզուների մեջ սվաներենը, չափապես նրա վերին բալի բարբառը, ամե-նահարուստն է քայնացված ձայնավորնե-րով, որոնց թիվը հասնում է 20-ի։ Այդ հնչյունների մասին եղած ոչ փորձառական դիտողությունները որոշ սխալանքի մեջ են պահել շատ հետազոտողներին։ Նույնիսկ այն-պիսի հմուտ ու հանճարեղ հետազոտող, ինչ-պիսին Ն. Մառն է, այս տեսակետից հանդի-պում էր որոշ դժվարությունների. նա մի տեղ նշում է՝ «Են ուշ նկատեցի ուղղութե-նում ձայնավորների երկարությունը և ոչ միանգամից ու ոչ էլ բուրբուլի լավ յուրա-ցըրի փափուկ ա, որ սկզբում հաճախ շփո-թում էի յու-ի հետ»։ Սվաներենի ձայնավոր-ների ստույգ ուսումնասիրությունը պար-զում է այդ խոսվածքի հնչյունաբանական և ձևաբանական շատ երևույթներ, փոխանցի մեծ աշխատանք է կատարել սվաներեն ձայնավորների փորձառական ուսումնասի-րության բնագավառում և նշանակալից ար-դյունքների է հասել։ Սվաներեն ձայնավոր-ների ստույգ պարզման համար նա օգտա-գործել է արվեստական բնույթի և ռենտգե-նագրությամբ մեթոդները։

Փլենտու մյուս հոդվածն է «Ձայնարկու-թյունը նոր գրական վրացերենում»։ Վրաց լեզուն հարուստ է ձայնարկություններով, որոնք արտահայտում են մարդկային բարդ զգացումներ և հոգեկան տրամադրու-թյուն-ներ։ Դրանց հատկանիշը ձայնի յուրահա-տուկ արտաբերումն ու առողանությունն է։ Այս պատճառով էլ ձայնարկություններն ու-

¹ Ա. Մուրվալյան — ձայն-վրացական բառա-յին գույնադիտությունները, Կոր ին բառի տակ, էջ 61—63. Երևանի Պետական Համալսարանի Ն. Մառի անվան կարիքների աշխատություն-ներ, № 2, 1947.

² Ձայններն ասելով հասկացվում է ճանե-րեն մեղրելիներենը։

նեն ուժեղ երանգավորում, հարուստ առողանակտն-արաարեքական և հնչյունաբանական կողմ, բան խոսքի մյուս մասերը: Նրանց նշանակութունները բազմազան են և արտահայտում են հիացմունք, ուրախություն, հաճույք, կոչ, բավականություն, զղվանք, առնջանք, ծաղր և այլն: Հեղինակը նոր աեսանկյունով ուսումնասիրել է վրաց նոր գրականության արժանավայել ներկայացուցիչներին: Բերում է ղուգահեռներ նաև մյուս լեզուներից, օր.¹ Վրաց. վեհ = գերմ. weh. վրաց. չու = ռուս. чы. վրաց. ուհ = ռուս. ух, վրաց. ահա = գերմ. aha, չեխ. aha և այլն: Այսպիսով, վրացերեն շատ ձայնարկություններ հնչյունակոմպլեքսի և իմաստաբանական աեսակետից նման են հնդեվրոպական և այլ լեզուների ձայնարկություններին: Սրանք գոյացել են մեծ մասամբ իրարից անկախ տնչուշա ընդհանուր լեզվամտածողության հողի վրա: Այսպիսի դեպքերում պարզ է, որ փոխառության կամ փոխանցման խնդիր չի կարող լինել: Այնուհետև հեղինակը հետաքրքիր ձևով ցույց է տալիս վրացերեն այն ձայնարկությունները, որոնք ծագում են առանձին, անկախ բառերից, այսպես օր.¹ դախ (< դախեդե սնայիր տես.), բեչա (< բեդչալի սեսաբախտ), բու (< բալո տող-ջի), բիհո || բինո տայ տղա, ոքո (< վաժո տայ տղա) և այլն:

Սղումը հանդիսանում է քարթվելական լեզուների հնչյունաբանական հիմնական երևույթներից մեկը: Դա լայն չափով տարածված է սլավոնների երեք բարբառում (վերին-բալերենում, ներքին-բալերենում և լաշխերենում), մինչդեռ զգալիորեն թույլ է արտահայտված հենց նույն սլավոնների լեռնախի բարբառում և գրեթե չի գործում ճաներեն-մեդրեխերենում, այժմ վրացերենի արեվելյան բարբառներում այդ ավելի ուժեղ է, բան արևմտյան բարբառներում, նոր գրական վրացերենում ավելի է հանգես գալիս, բան հին վրացերենի մի շարք գրական հուշարձաններում և այլն: Ահա այս խնդրի պարզաբանման է նվիրված Վրաց. ՍՍՌ ԳԱ-ի իսկական անդամ Վսուլամ Թոփուրիայի ուսումնասիրությունը՝ «Սղման շուրջը քարթվելական լեզուներում»: Սա մի նշանակալից հետադադություն է նվիրված քարթվելական լեզուների հնչյունաբանությանը, որը պարզում է սղման բնույթն ու պատմական գտրգացումը: Փաստերի վերլուծման և համեմատական հողի վրա հեղինակը պարզում է սղման պատմական զարգացումը քարթվելական լեզուներում: Պարզվում է, որ սղումը ուշ շրջանի երևույթ է, սղվում են, այս կամ

այն չափով, լոյոր ձայնավորները բառահիմքի վերջից ձայնավորով սկսվող որևէ մասնիկ ավելանալիս, դա միաեռակ տարածում չունի քարթվելական լեզուներում և նրանց բարբառներում, ինչպես նաև նրանց զարգացման տարբեր շրջաններում:

Վրացական բայի մեջ դրսևորվում են նաև անվան քերականական կատեգորիաները, այդ թվում նաև՝ սուբեկտի և օբեկտի դիմքի նշանները, որոնք փոխվում են խոնարհման ընթացքում: Սուբեկտի և օբեկտի դիմքի նշանները գրվում են ընդհանրապես բայի սկզբից, բացի սուբեկտի երրորդ դիմքից: Իսկ հոգնակի թվի նշանները վրացերենում գերադանդապես բայի վերջում են գրվում, բացի առաջին դիմքի օբեկտի նշանից (որ նախդրվ է): Հին վրացերենում հոգնակի օբեկտի առաջին դիմքը երկու նշանով է դրսևորվել, դրանք են՝ մ- և գու- (որ. մո-մեց յվեմ - մո-գու-եց յվեմ տուր մեզ): Այստեղ հոգնակիության համար առանձնաատու է գու (այժմ գվ-), իսկ մ- նախամասնիկը ընդհանուր է նաև եղակիի համար: Այս խնդրի լուսաբանման է նվիրված Արնոլդ Չիքորավայի (վրաց. ՍՍՌ ԳԱ-ի իսկական անդամ) ուսումնասիրությունը՝ «Հոգնակիության դրսևորման հիմնական սկզբունքը վրացերեն բայի խոնարհման սխեմում», որտեղ հեղինակը՝ փաստական հարուստ մատերիալի հիման վրա՝ ապացուցում է, որ գու- (այսօրվա՝ գվ-) հոգնակի օբեկտի առաջին դիմքի բայամասնիկը հին վրացերենում հոգնակի գաղափար չի արտահայտել, և սրանով պարզում լեզվաբանական մի կարևոր երևույթ: Վրաց. մ- և գու- նախաբայամասնիկները, որոնք հետագայում են ձեռք բերել հոգնակի թվի գաղափար, տարբեր բարբառներից կամ լեզվաշերտերից են դալիս: «Վարդենավորում» և աշխարհիկ գրականության այլ հուշարձաններում արդեն տիրապետող է դառնում գու- և գուրս է մզվում մ-, ըստ որում մ- տարբերակը ձեռտում է ճաներեն-մեդրեխերենի (կամ ճաներեն-մեդրեխերենի մոտ կանգնած բարբառների) լեզվական միջավայրին, իսկ հին վրացերենի գու- տարբերակը ընդհանուր է նաև ժամանակակից սլավոնների համար: Նորագույն վրաց գրական լեզվի համար, սկսած 18-րդ դարից, դարձյալ կողմնորոշվել են արեվելյան բարբառները (1198 թվին նորից Թբիլիսին է Վրաստանի մայրաքաղաքը):

Երկու հոգնակի հանգես է գալիս շնորհալի կին լեզվաբան Քեքելան Լամբարիձեմ: Մեդրեխերենին է վերաբերում Լուիսաթիձեի առաջին հոգնակը և-տ ածանցը մեդրեխերեն

լեզուններում էլ հաճախ հանդիպում են բարթ-վելական և մյուս կովկասյան լեզուներին ընդունող երեւոյթներ, Ուստի, բնականաբար, այդ լեզուների համար նշանակալից են աւաբանական ու բերականական զուգադիպումների միասնական սխեման (և ոչ թէ մասնակի բնույթի զուգադիպումները)։ Տիպաբանական զուգադիպումների փոքր ի շատե միասնական սխեման աշուումնայնիվ գիտականորեն համոզիչ է պարծնում գեոես բերականական սակավաթիվ փաստերի վրա հիմնված դրույթը բարթվելական և այլ կովկասյան լեզուների ազդակցութեան մասին։ Բարթվելական և մյուս կովկասյան լեզուների կառուցվածքային փոխադարձ կապը սահմանելու համար առանձնապես հաշվի պետք է առնել սվաներենի տվյալները։ Սվաներենում կենդանի կերպով պահպանված է բարթվելական լեզուների համար ընդունող հիմնական ու ախտիկ պաշարը։ Սվաներենը խառը լեզու լինելու մասին առաջին անգամ որոշակիորեն խոսել է Ն. Մառը։ Այնուհետև պրոֆ. Վ. Խոփուրիան, որը իր «Սվաներեն լեզուն ուսումնասիրութեան մեջ պարզում է, որ սվան. բայի բնույթը էապես չի տարբերվում մյուս բարթվելական լեզուների բայի բնույթից։ Բայց, չնայած այս ընդհանուր երևույթներին, սվաներենում հանդիպում են նաև այնպիսի բերականական ձևեր, որոնք սվաներենը տարբերում են վրացերենից ու մեզրելերեն—հաներենից և մոտեցնում են Դաղստանի լեզուներին, չաչներեն—ինգուշերեն և, գլխավորապես, արխագերեն—ադիգերեն լեզուներին։ Այս տեսակետից կարևոր է Կաբալի Դսնդուտյի ուսումնասիրութունը՝ «Ադիգերեն ախտի պատմական հոլովը սվաներենում», որտեղ գիտական համոզվեցութեամբ ցույց է տրված ադիգերենի և սվաներենի զուգադիպումները մի հոլովի հիման վրա։

Հին վրացերենի մի հետդիր լուսարանման խնդրին է նվիրված Վեթիլան Զոծեթիձեի աշխատութունը «զան հետդիրավոր գործիական հոլովի ֆունկցիայի շուրջը հին վրացերենում»։

Բավական ուշագրավ է Աւամ Մաւտիւռ-սովի ընդարձակ ուսումնասիրութունը, որը կրում է հետևյալ վերնագիրը՝ «Հետդիր վրացերենում»։ Ուսումնասիրութունը կատարված է նոր տեսանկյունով, ընդ որում հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ հետդիրները գալիս են առանձին, անկախ նշանակութուն ունեցող բառերից՝ ձևախմբատային որոշ փոփոխութունների ենթարկվելով։ Այդ ախտի առանձին բառերը հաճա-

խակի գործածութունից ժամանակի ընթացքում այնպես են փոփոխվում ձևով ու բովանդակութեամբ, որ ի վերջո դառնում են մասնիկներ։ Պատմականորեն հետդիրները երբ այլ բառերին են միանում, կորցնում են իրենց անկախ նշանակութունը և այդպիսով ազդեցութուն են գործում անունների հոլովման սխեմայի վրա՝ որոշ դեպքերում գուրս մղելով նույնիսկ մի բանի անկախ հոլովներ, ինչպես օր. ֆրանսերենում և անգլերենում, Նախդիրների խնդիրը վրացերենում, սակայն, մանրամասնորեն ուսումնասիրված չի եղել։ Հեղինակը տալիս է վրաց հետդիրները, պարզում է նրանց ֆունկցիաները պատմականորեն և տալիս է ստուգաբանութուններ որոշ գուհտեներ անցկացնելով նաև հայերենի նախդիրների հետ։ Այստեղ պարզ երևում է մի շարք հետդիրների ծագումը առանձին, անկախ բառերից։ Հեղինակի մոտ օգտագործված են վրաց գրական հուշարձանները՝ սկսած V դարից մինչև մեր օրերը, օրինակները բերված են նաև ժամանակակից սովետական դրականութունից։

Հին վրացերենի մի շարք մասնիկների ու կապերի նշանակութեան լուսարանման է նվիրված Թիմաթին Դաւիթիւնի հոդվածը «Հին վրացերենի մի բանի մասնիկների և կապերի մասին»։ Ղրանց նշանակութունը հեղինակը պարզում է հունարենի, գրաբարի համամատութեան ուղիով և հանում եզրակացութուններ։ Փաստերը վերլուծված են սպառիչ երկրպիւր։

Սվաներենի բացասական մասնիկները, որ մինչև օրս ուսումնասիրված չէին, ուսումնասիրութեան է ենթարկել Թիմաթին Եաթաձե-նիսն իր «Բացասական մասնիկները սվաներենում» հոդվածում։ Բարթվելական լեզուներից սվաներենը ամենից հարուստ է բացասական կամ ժխտական մասնիկներով, որոնց թիվը հասնում է բազասունի։ Ըստ նշանակութեան, զրանք բաժանվում են երեք խմբի և համապատասխանում են վրաց, աբգա և վեր ժխտական մասնիկներին, իսկ ըստ կառուցվածքի զրանք լինում են պարզ և բարդ։ Ըստ հնչյունական կողմի զրանք բաժանվում են ձայնավորների և բազաձայնների։ Միևնույն բազաձայնները ցույց են տալիս ժխտում ինչպես մյուս կովկասյան, այնպես էլ այլ լեզուներում (հնգեվրոպական, սեմական, բամյան, ուրալու-ալտայան լեզուներում)։ Պարզ է, որ այստեղ մենք, ինչպես ճիշտ կերպով եզրակացնում է հեղինակը, գործ ունենք ոչ թե փոխառութեան, այլ ընդհանուր լեզվամասածոգութեան հետ կապ-

ված՝ համանման լեզվակազմի իրողությունների առաջացման հետ միևնույն պայմաններում:

Վրաց լեզվի շարահյուսությունը լեզվաբանության մեջ ավելի քիչ ուսումնասիրված բնագավառ է, դրա համար էլ, այդ ուղղությամբ տարված ամեն մի աշխատություն իր ուրույն նշանակությունն ունի: Այս տեսակետից ուշագրավ է Աճոն Կիզիբայի հոդվածը «Սեռական հատկացուցիչի հարաբերությունը հատկացյալի հետ»: Վերլուծման է ենթարկված առաջ նյութ և կասկած չեն հարուցում հեղինակի համոզիչ ու հետաքրքրական կերակացությունները:

Պակաս ուշագրավ չէ Վուկոլ Բլիժեի ոտուգաբանական հետազոտությունը «Զուգեբայի և նրանից կազմված լեզվաբանության նշանակության էվոլյուցիայի մասին»: Ճշգրտված վրացերենում նախապես նշանակել է «պարիսպ, ամրություն», այն ժամանակ լեզվաբանության նշանակում է «պարսպված, ամրացված, հաստատված»: հետագայում լեզվաբանության ստացել է սահմանափակված, նեղված նշանակությունը, որ նոր հասկացություն է, ընդամենը չորս-հինգ տասնյակ տարվա (օր. Սարայի ու Չուրինովի բառարանները այդ չգիտեն): Հեղինակը միանգամայն համոզիչ կերպով է պարզում հին վրացերենի դրավոր հուշարձանների հիման վրա այն որ լեզվաբանության նախապես նշանակել է «պարսպված, ամրացված, հաստատված»: Այս բառի արմատն է զգույն «պարիսպ, սահման դնող ամրություն»:

Քարթվելական լեզուների և ուսիբերեն լեզվի գուգադիպուսների մասին այս ժողովածուի մեջ առանձին հոդվածով հանդես է եկել Վլադիմիր Փանչվիձեն: Այդ ուսումնասիրությունը հեղինակը կոչում է «Ուսիբերեն լեզվի ձևաբանական գուգադիպուսները վրացերեն—քարթվելական լեզուների հետ», որտեղ նախ ցույց է տրված կառուցվածքային բնույթի գուգադիպուսներն ինչպես անուններում, այնպես էլ բայի բերականական կառուցվածքներում, և ապա քարթվելական լեզուների ունեցած հնչյունաբանական բնույթի գուգադիպուսները, որոնք ավելի նշանակալից են և հեղինակին ենթադրել են տալիս այդ լեզուների աղագակցական կապը: Այս բնույթի գուգադիպուսները երևում են անունների ու բայի ձևաբանության մեջ:

Ուրիշ սխառմի լեզուների հետ քարթվելական լեզուների ունեցած փոխհարաբերության խնդրին է նվիրված Սիմոն Ղափաչիշվիլու աշխատությունը, «Հունա-վրացական իմաստաբանական գուգադիպուսները»:

որ ուշագրավ է ոչ միայն հունա-վրացական փոխադարձ կապն ուսումնասիրելու, այլև ընդհանուր լատինականության տեսակետից որքանով այդ հոդվածի մեջ վերլուծված են աչքի ընկնող նմանություններ իմաստաբանության ընդհանուր կանոնների ցուցադրումով:

Իրանյան լեզվի հետ վրացերենի ունեցած փոխհարաբերության տեսակետից ուշագրություն արժանի է Միլիա Ամիրոսիլու Վիլիս «Իրանական ծագում ունեցող վրացերեն մի քանի բառերի ստուգաբանության շուրջը» հոդվածը, որտեղ քննության են տոնված վրացերեն այնպիսի բառեր, որոնց արմատները կապվում են իրանյան համապատասխան արմատների հետ (որոնք վաղ շրջանի ներթափանցումների արդյունք են): Այդպիսի բառերից են՝ վրաց. ալմաուրի «ազնվական», լեմակի «ստատանա», բուրգվի «բլրակ», մ-ալք-ալի «արդար», ճաժվի «նոճի», փաթթ «փաթած», ցուռ «սին», հիմար, մաբիվա «պաս», հետաքրքրական է, որ միևնույն արմատն են ունեցել վրաց. լրձաճեթա «հրաման» և բրոնի «իմաստուն» բառերը: Այսպիսի բառական կապ եղել է նաև արաբերենի հետ:

Թուրքական լեզուներում եղած քարթվելական լեզուների տարբերին է նվիրել Սերգի Ջիբիաճի իր «Կոլեկտիվ աշխատանքի վրացական մի տերմին թուրքական լեզուներում» ուսումնասիրությունը: Վրաստանը անցյալում գյուղատնտեսության զարգացման բնագավառում առաջատար դեր է կատարել ոչ միայն Անդրկովկասում և Հյուսիս Կովկասում, այլև, ինչպես Սերգի Ջիբիաճի հոդվածից է երևում, նաև արեւելյան Անատոլիայի թուրքական ազգաբնակչության մեջ, ընդ որում թուրքերը լազերից յուրացրել են եգիպտացորենի մշակույթը և կոչել են լազուրի «եգիպտացորեն»: Այսպես նաև յուրացրել են մոդղամի «գիվորակից», պաշտոնակից, ընկերակից», որի նշանակությունը պարզում է հեղինակը վկայակոչելով մի շարք հեղինակներ:

Հին վրացերենը պահպանել է շուրջման բառը, որի մասին ակադ. Ն. Մառը հետևյալ միտքն է արտահայտել. այս բառի առաջին մասը շուրջ նշանակել է «զգամանման, փոքր» (երկրորդ մասն է՝ ման), շուրջ բառի մեղերներն—ճաններն ծագման մասին ենթադրաբար խոսել է Ն. Մառը, քանի որ համապատասխան ձևա-իմաստային համարժեք չէր գտնում մեղերներն—ճաններնում (նման բառ պահպանել է նաև պարսկերենը շուրջում): Արդ՝ Ն. Մառի ենթադրաբար արտահայտած մաքի ունի իրականացումը մինչքանում ենք Մակար Խաթուայի փոքրիկ հոդ-

վածում, որ գետեղված է այս ժողովածուի մեջ: Նա մատնացույց է անում մեղր չորոմա «դինի խմելու աման» բառը, որն օգտագործում են մեղրելները հարրած ժամանակ: Սրանք համընկնում են ինչպես հնչյունաբանորեն, այնպես էլ բովանդակության տեսակետից:

Ժողովածուն եզրափակվում է Գլուգլի Տուր-ամինունի «Գլասիկ ժամանակաշրջանի գրողների ֆեւրո-սալո» հոդվածով, որով հեղինակը պարզում է Կոլիբիթի մի էթնիկական միավորի գեմբը:

«Իրերական - կովկասյան լեզվաբանություն» ժողովածուի 1-ին գրքում գետեղված գիտական աշխատությունները իրենց բովանդակությամբ ու մշակվածությամբ բարձրորակ են, մեծարժեք ու հետաքրքրական ընդհանրապես լեզվաբանության և հատկապես կովկասագիտության համար, խնդիրները քննված են ու լուծված հարուստ փաստական նյութի հիման վրա ու հաշվի են առնված բազմաթիվ լեզուների փոխադարձ կապը:

Ա. ՄՈՒՐՎԱԼՅԱՆ